

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.16>

**ДЕРЖАВНИЙ РИНКОВИЙ НАГЛЯД
ЗА НЕХАРЧОВОЮ ПРОДУКЦІЄЮ В УКРАЇНІ:
АНАЛІЗ РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
№ 9-Р(II)/2023 ВІД 1 ЛИСТОПАДА 2023 РОКУ
У СПРАВІ № 3-53/2022(126/22)**

Дирдін М.Є.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України,
народний депутат України
e-mail: dyrdin@ukr.net*

Яцик Т.П.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора з навчально-методичної роботи
ННІ економічної безпеки та митної справи
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-4207-4633
e-mail: t.p.yatsyk@dpu.edu.ua*

Дирдін М.Є., Яцик Т.П. Державний ринковий нагляд за нехарчовою продукцією в Україні: аналіз рішення Конституційного Суду України № 9-р(ii)/2023 від 1 листопада 2023 року у справі № 3-53/2022(126/22).

У статті проаналізовано проблему державного ринкового нагляду за нехарчовою продукцією в Україні. Розглянуто проблемні аспекти адміністративно-господарської відповідальності за введення в обіг продукції, яка не відповідає встановленим вимогам. Проаналізовано Рішення Конституційного Суду України № 9-р(ii)/2023 від 1 листопада 2023 року у справі № 3-53/2022(126/22) та окрему думку судді Конституційного Суду України Г.В. Юровської з цього питання. Зауважено, що зміцнення захисту прав споживачів і покращення контролю якості й безпеки продукції та послуг є важливими завданнями для будь-якої країни, у тому числі для України. А створення ефективного законодавчого механізму, що гарантує права споживачів та визначає відповідальність підприємств за якість та безпеку продукції, стимулює розвиток підприємництва та конкурентоспроможності на ринку, що в свою чергу сприяє покращенню інвестиційного клімату та забезпечує збалансований розвиток економіки. Розглянуто процес вдосконалення законодавства щодо захисту прав споживачів. Доведено, що законодавчі зміни в цій сфері спрямовувалися на зменшення корупційних ризиків у сфері контролю за виконанням вимог щодо якості та безпеки продукції та послуг, а збільшення розміру штрафу для розповсюджувачів продукції, які не забезпечили необхідну документацію для ідентифікації постачальника, мало на меті створення економічних умов, за яких стане не вигідним торгувати продукцією без належних документів. Звернено увагу на можливість установа в актах публічного законодавства абсолютно визначених та (або) безальтернативних санкцій у тому випадку, коли суб'єктом правозастосування є відмінний від суду орган влади. Доведено, що зважаючи на потребу у варіативності при обранні санкцій, важливо також мати конкретно визначені санкції у законодавстві, що відповідають різним видам правопорушень. Це може надати чіткість і передбачуваність у встановленні відповідальності за порушення.

Ключові слова: державний ринковий нагляд, нехарчова продукція, адміністративно-господарська відповідальність, введення в обіг продукції, яка не відповідає встановленим вимогам, абсолютно визначені та (або) безальтернативні санкції.

Dyrdin M.E., Yatsyk T.P. State market surveillance of non-food products in Ukraine: analysis of the decision of the Constitutional Court of Ukraine № 9-r(ii)/2023 dated November 1, 2023 in case № 3-53/2022(126/22).

The article analyzes the problem of state market supervision of non-food products in Ukraine. Problematic aspects of administrative and economic responsibility for putting into circulation products that do not meet the established requirements are considered. The decision of the Constitutional Court of Ukraine No 9-p(ii)/2023 of November 1, 2023 in case No 3-53/2022(126/22) and the separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine G.V. Yurovskaya were analyzed on this issue. It is noted that strengthening consumer protection and improving quality control and safety of products and services are important tasks for any country, including Ukraine. And the creation of an effective legislative mechanism that guarantees consumer rights and determines the responsibility of enterprises for the quality and safety of products stimulates the development of entrepreneurship and competitiveness in the market, which in turn helps to improve the investment climate and ensures a balanced development of the economy. The process of improving legislation on the protection of consumer rights is considered. It has been proven that legislative changes in this area were aimed at reducing corruption risks in the field of monitoring compliance with requirements for the quality and safety of products and services, and the increase in fines for product distributors who did not provide the necessary documentation for supplier identification was aimed at creating economic conditions at which it will be unprofitable to trade products without proper documents. Attention has been drawn to the possibility of establishing absolutely defined and (or) non-alternative sanctions in acts of public legislation in the case when the subject of law enforcement is a government body other than a court. A balance between clarity of sanctions and flexibility in their application has been proven to help ensure fairness and efficiency of the legal system.

Key words: state market supervision, non-food products, administrative and economic responsibility, putting into circulation products that do not meet the established requirements, absolutely defined and (or) non-alternative sanctions.

Постановка проблеми. Рівень добробуту населення України безпосередньо залежить від багатьох чинників, одним з яких є сфера споживання, яку умовно можна поділити залежно від виду продукції на харчову та нехарчову. Оскільки наша держава приділяє посилену увагу життю й здоров'ю людини, визнає її найвищою соціальною цінністю [1], необхідно зосередитися на питанні контролю споживчої сфери, яка регулюється законами України «Про загальну безпечність нехарчової продукції», «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» та «Про захист прав споживачів», Кодексом України про адміністративні правопорушення і, звичайно ж Господарським кодексом України.

Спробуємо виявити проблемні аспекти адміністративно-господарської відповідальності за введення в обіг продукції, яка не відповідає встановленим вимогам, що передбачене ст. 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції».

Стан опрацювання. Вивчення норм, які регулюють адміністративно-господарські відносини, виявило чимало прикладних проблем. Роботи українських і зарубіжних учених, зокрема, А.Д. Болотової, С.М. Братуся, О.М. Вінник, О.В. Віхрова, І.С. Войтенко, С.Ю. Гапало, Р.А. Джабраїлова, В.К. Мамочки, О.П. Подцерковного, З.Ф. Таткової, Н.О. Саніахметової, В.С. Щербини та інших значно збагатили правову науку, але обговорення щодо балансу між чіткістю санкцій та гнучкістю їх застосування триває. Особливе значення адміністративно-господарських санкцій полягає в захисті економічних інтересів держави. Однак, як виправити баланс між суворістю і гнучкістю застосування цих санкцій залишається об'єктом багатьох дискусій. Істотне дослідження цього аспекту відповідальності, зокрема, як він впливає на захист економічних інтересів країни, може сприяти розвитку ефективніших механізмів управління. Подальші дослідження в цій сфері повернуть увагу до важливості цього аспекту, що сприятиме формуванню оптимального балансу між чіткістю санкцій та їх гнучким застосуванням для захисту економічних інтересів держави.

Метою статті є визначення балансу між чіткістю адміністративно-господарських санкцій та гнучкістю у їхньому застосуванні.

Виклад основного матеріалу. Сфера споживання є ключовою складовою добробуту та життєвого рівня населення. Контроль за якістю та безпекою харчових та нехарчових товарів та послуг є критичним для забезпечення здоров'я та безпеки споживачів. Наявність високоякісних товарів

та послуг, їх відповідність встановленим стандартам та безпеці належать до ключових аспектів для забезпечення задоволення потреб населення. Державний контроль у цій сфері відіграє важливу роль у запобіганні поширенню небезпечних чи низькоякісних товарів, що можуть зашкодити здоров'ю споживачів.

Зосередження на контролі споживчої сфери сприяє підвищенню якості та безпеки товарів та послуг, сприяє довірі споживачів до ринку та є важливим аспектом для забезпечення здорового та якісного життя населення.

У Конституції України закріплено обов'язок держави захищати права споживачів. Це означає, що держава має забезпечити ефективне функціонування системи контролю за якістю та безпечністю товарів, продукції, робіт та послуг в межах своїх повноважень, які визначені законами.

Право на здійснення підприємницької діяльності, що гарантується Конституцією України, пов'язане з обов'язком дійсно забезпечити якість та безпечність продукції та послуг, які надаються споживачам. Це означає, що підприємці мають право здійснювати свою діяльність, але разом з цим вони зобов'язані дотримуватися стандартів якості, безпеки та чесності відносин зі споживачами.

Ця взаємодія між правом на підприємництво та захистом прав споживачів відображає баланс між свободою економічної діяльності та обов'язком забезпечити безпеку та задоволення потреб споживачів. Такий підхід сприяє створенню здорового та взаємовигідного середовища для бізнесу та споживачів у межах правової системи країни.

Україна активно працює над посиленням захисту прав споживачів та покращенням контролю за якістю та безпекою продукції та послуг. Процес вдосконалення законодавства щодо захисту прав споживачів є важливим для створення сприятливого середовища для споживачів і підприємців. Тому у 2019 році законодавець з метою забезпечення результативності покарання, а також знеохочування та запобігання вчиненню порушень у майбутньому збільшив розмір штрафних санкцій для посилення відповідальності суб'єктів господарювання, що відповідає європейській практиці. Тому що штрафні санкції були настільки малі, що суб'єкту господарювання вигідніше було сплачувати штраф і надалі випускати чи продавати невідповідну або навіть небезпечну продукцію, ніж вживати заходів для того, щоб продукція відповідала встановленим вимогам. Це негативно впливало на ринковий нагляд і він не досягав своїх цілей. Крім того, через те, що дуже багато штрафів стягувалося в судовому порядку, а розмір їх був невеликий, майже вся сума стягнутого штрафу фактично йшла на оплату судових витрат не наповнюючи державний бюджет.

Відповідно до Пояснювальної записки до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення тиску на бізнес з боку органів ринкового нагляду, ухваленого як Закон № 367 від 12 грудня 2019 року, має значний стратегічний напрям, оскільки спрямований на зниження корупційних ризиків у діяльності посадових осіб, які здійснюють перевірки, та на підвищення захисту споживачів та суспільних інтересів. Він також відповідає зобов'язанням України перед Європейським Союзом у контексті європейської інтеграції та приведення національного законодавства до вимог європейських стандартів у сфері державного ринкового нагляду.

Цей законопроект відіграє важливу роль у створенні ефективнішої системи нагляду за ринком, забезпечуючи відповідність продукції вимогам безпеки та якості. Посилення контролю над нехарчовою продукцією, яка може становити загрозу для споживачів чи не відповідати встановленим стандартам, сприятиме покращенню умов для підприємництва та збільшенню довіри споживачів до ринку.

Адаптація законодавства України до європейських норм і стандартів є кроком вперед у процесі інтеграції до європейського простору, сприяючи підвищенню конкурентоспроможності країни на міжнародній арені та зміцненню довіри до українських товарів і послуг у ЄС.

Ці зміни до Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» встановлюють штраф для розповсюджувачів продукції, які не забезпечили необхідної документації для ідентифікації постачальника цих товарів чи послуг. Згідно з нововведеннями, якщо продукція, яку розповсюджувачі продають, не відповідає вимогам або створює певні ризики для споживачів чи інших суспільних інтересів, їм може бути накладений штраф у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ці заходи, спрямовані на забезпечення відповідності продукції встановленим стандартам якості та безпеки. Застосування штрафу є гарантією для розповсюджувачів уникати торгівлі продукцією, що не відповідає вимогам або має потенційні ризики для споживачів.

Внесення змін до Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» мало декілька основних завдань. По-перше, це спрямовувалося на зменшення корупційних ризиків у сфері контролю за виконанням вимог щодо якості та безпеки продукції. Цього можна досягти позбавленням посадових осіб контролюючих органів можливості визначення розміру стягнення під час перевірок, що у свою чергу допомагає запобігти корупційним та недобросовісним діям. По-друге, збільшення розміру штрафу для розповсюджувачів продукції, які не забезпечили необхідну документацію для ідентифікації постачальника, мало на меті створення економічних умов, за яких стане не вигідним торгувати продукцією без належних документів. Це обмежило рух контрафактної продукції та забезпечити дотримання встановлених стандартів якості та безпеки на ринку.

Створення ефективної системи контролю є ключовим для запобігання поширенню неякісних товарів та послуг на ринку. Це допоможе захистити права споживачів, збільшити довіру до ринку та стимулювати конкуренцію на основі якості й чесності.

Надання державі можливості ефективно контролювати дотримання стандартів якості та безпеки є важливим кроком у напрямі покращення ситуації в сфері захисту прав споживачів та розвитку економіки загалом.

Фізична особа-підприємець, що здійснює комерційну діяльність, має обов'язок дотримуватись всіх відповідних законів і правил, що регулюють його вид діяльності. Це включає в себе виконання всіх вимог щодо якості, безпеки та інших норм, які стосуються його продуктів, робіт або послуг.

Воля підприємця підпорядкована волі держави через систему правил і нормативів, які спрямовані на стабілізацію та регулювання економічних відносин. Це дозволяє забезпечити порядок, захист прав споживачів, створення конкурентноспроможного середовища та збалансованого розвитку економіки.

Таке підпорядкування волі підприємця вимогам держави є важливим аспектом для забезпечення суспільного благополуччя та розвитку стійкої економіки, а також для підтримання взаємодії між бізнесом та владою на основі встановлених правил.

Крім того, Конституція України визначає стратегічний курс країни на набуття повноправного членства в Європейському Союзі. У зв'язку з цим, Конституційний Суд України у своїх провадженнях враховує і оцінює надбання спільноти ЄС.

За зведеною версією Договору про функціонування Європейського Союзу (Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union) від 1 березня 2020 року (1201E/TXT) захист споживачів належить до основних ділянок компетенції, що її поділяють між собою Європейський Союз і держави-члени [2].

Європейський Союз визнає важливість захисту інтересів споживачів і приділяє велику увагу цій сфері. Це означає відданість підтримці безпеки та охорони здоров'я споживачів, гарантування їхніх економічних інтересів і права на інформацію про товари та послуги, що їх цікавлять.

Сприяння охороні здоров'я та безпеці споживачів включає в себе прийняття законодавства, спрямованого на створення стандартів для продуктів, що надходять на ринок ЄС. Ці стандарти забезпечують, що товари є безпечними для споживання та використання.

Крім того, підтримка права споживачів на інформованість означає, що споживачі мають право на достовірну, доступну та зрозумілу інформацію про продукти та послуги, які вони купують. Це може включати в себе маркування, етикетування та інші способи надання інформації про товари.

Згідно з Постановою Європейського Парламенту і Ради (ЄС) від 9 липня 2008 року № 765/2008 про встановлення вимог до акредитації та ринкового нагляду, пов'язаних із реалізацією продуктів, та про скасування Постанови (ЄЕС) № 339/93 [Regulation (EC) № 765/2008 of the European Parliament and of The Council of 9 July 2008 setting out the requirements for accreditation and market surveillance relating to the marketing of products and repealing Regulation (EEC) № 339/93], держави-члени мають право установлювати правила щодо стягнень у випадку порушення вимог, пов'язаних з реалізацією продуктів. Ці стягнення можуть включати кримінальні санкції у випадку серйозних правопорушень, які можуть бути застосовані у разі порушень приписів вказаної Постанови.

Важливими аспектами цього підходу є те, що стягнення мають бути ефективними, пропорційними та стримуючими, а також можуть бути посилені у випадку повторного порушення вимог цієї Постанови. Це спрямовано на підвищення відповідальності суб'єктів господарювання за до-

тримання стандартів та вимог, пов'язаних із забезпеченням якості продуктів на ринку Європейського Союзу.

Відповідно до Директиви Європейського Парламенту і Ради від 3 грудня 2001 року 2001/95/ЄС про загальну безпечність продуктів (Directive 2001/95/EC of the European Parliament and of the Council of 3 December 2001 on general product safety) «для забезпечення високого рівня захисту споживачів, Спільнота має сприяти захисту здоров'я й безпеки споживачів. Досягненню цієї мети також має сприяти горизонтальне законодавство Спільноти, що запроваджує загальні вимоги до безпечності продуктів та містить приписи щодо загальних обов'язків виробників і розповсюджувачів, про забезпечення дотримання вимог Спільноти до безпечності продуктів та про оперативний обмін інформацією й швидке реагування на рівні Спільноти» (пункт 4 преамбули) [3].

Конституційний Суд України у Рішенні від 15 червня 2022 року № 4-р(П)/2022 визнав «можливість установа в актах публічного законодавства (адміністративного, кримінального тощо) абсолютно визначених та (або) безальтернативних санкцій, що, безперечно, є позитивним явищем у випадку, коли суб'єктом правозастосування є відмінний від суду орган влади.» (абзац перший підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини). Справді, цей підхід має значний потенціал для поліпшення ситуації в економіці та суспільстві загалом. Створення належних умов для добросовісного бізнесу сприяє розвитку економіки, забезпечує стабільність та прозорість на ринку. Захист споживачів від неякісної чи небезпечної продукції є важливим елементом покращення якості життя громадян та підвищення їхнього довіри до ринкових відносин.

Цей підхід також сприяє виконанню міжнародних зобов'язань України перед Європейським Союзом у плані гармонізації законодавства та стандартів з європейськими. Вирішення цих питань є важливим для наближення України до стандартів та цінностей, що прийняті в Європейському Союзі.

Другим сенатом Конституційного Суду України 1 листопада 2023 року ухвалено рішення у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни щодо конституційності пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735-VI (далі – Закон), яким визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), окремий припис пункту другої частини другої статті 44 цього Закону, а саме: «у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Вирішуючи порушені у конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України дійшов висновку, що зазначені вище положення пункту другої частини другої статті 44 Закону в частині встановлення абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій за вчинення правопорушення із введення в обіг товарів (продукції), яка не відповідає встановленим вимогам, не забезпечується справедливий баланс між вимогами публічного інтересу та захистом права власності особи, що не відповідає частині другій статті 61 Конституції України та не узгоджуються з принципом верховенства права (частина перша статті 8 Конституції України).

У своєму Рішенні Конституційний Суд України висновок, що дієвий та ефективний захист прав споживачів є одним зі способів виконання державою її головного конституційного обов'язку – утверджувати й забезпечувати права і свободи людини.

Заходи задля запобігання порушень законодавства про якість та безпеку товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг мають бути стримувальними. Санкція, що її може бути застосовано до суб'єкта підприємницької діяльності як захід юридичної відповідальності за порушення прав споживачів, зокрема щодо якості та безпечності товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг, має бути ефективною та дієвою в аспекті стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності до додержання вимог законодавства, що вносить якість та безпечність товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг.

Зазначений припис Закону не створює умов для досягнення під час правозастосування справедливого балансу між вимогами публічного інтересу в забезпеченні високого рівня захисту прав споживачів та захистом права власності особи, оскільки цей припис покладає на особу індивідуальний і надмірний тягар, а отже є підґрунтям для надмірного втручання держави у право власності, внаслідок чого суперечить частинам першій, четвертій статті 41 Основного Закону України.

З огляду на це принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов'язаними фундаментальними засадами функціонування усієї юридичної системи України, у тому числі нормативного встановлення законодавцем юридичної відповідаль-

ності. Отже, конкретні санкції за правопорушення вчинені суб'єктами господарювання мають бути справедливими та відповідати принципів домірності, тобто законодавець має визначати стягнення з урахуванням їх виправданості та потреби для досягнення легітимної мети, беручи до уваги вимоги адекватності наслідків, які спричинені такими санкціями (у тому числі для особи, до якої вони застосовуються), тій шкоді, що настає в результаті правопорушення.

Повністю погоджуємося з окремою думкою судді Конституційного суду України Галини Юровської, що Конституційний Суд України приймаючи рішення стосовно скарги Тригуб Наталії Семенівни, посилається на свої рішення, зокрема від 12 жовтня 2022 року № 8-р(І)/2022 та від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023. Однак Ці рішення Конституційного Суду України вказують на те, що вони стосувалися санкцій, застосованих до фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, відповідно до певних статей Митного кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Ці санкції можуть бути пов'язані з порушенням митних правил чи адміністративних норм, і Конституційний Суд України займався оцінкою конституційності цих конкретних нормативних актів в частині їхнього застосування до фізичних осіб.

Ці рішення можуть бути ключовими для визначення того, які санкції можуть бути застосовані до осіб, які не мають статусу суб'єктів підприємницької діяльності, і чи відповідають ці санкції конституційним нормам, зокрема принципам рівності перед законом та правам людини.

Зазвичай, такі рішення вказують на важливі аспекти конституційності та можуть вплинути на практику застосування правових норм щодо осіб, які не мають статусу суб'єктів підприємницької діяльності.

Справи про порушення митних правил та адміністративні правопорушення розглядаються відповідними районними, міськими та міськрайонними судами відповідно до встановленого законодавством порядку. Ці судові органи мають компетенцію у вирішенні питань, пов'язаних з порушенням митних чи адміністративних норм.

Щодо накладення адміністративно-господарських санкцій, встановлених Законом України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», вони можуть бути розглянуті посадовими особами органу ринкового нагляду відповідно до визначеного цим законом порядку. Це означає, що саме ці посадові особи мають право і можуть застосовувати певні санкції, які передбачені у відповідному законодавстві.

Подібний поділ компетенції та порядок розгляду справ забезпечують систему регулювання та контролю за виконанням нормативних актів, спрямованих на забезпечення правового порядку у сфері митниці та адміністративних порушень.

Органи ринкового нагляду мають обмежену можливість врахування окремих обставин та контексту порушення під час накладення адміністративно-господарських санкцій, порівняно з судами. Це може бути пов'язане з характером їхніх повноважень та процедур, що визначені законодавством.

Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» встановлює певні вимоги та санкції, спрямовані на підтримку суспільних інтересів та забезпечення дотримання стандартів. Юридична відповідальність суб'єктів господарської діяльності, які порушують ці вимоги, може бути більш суворою, оскільки це пов'язано з їхньою професійною діяльністю та відповідальністю за додержання норм та стандартів у відповідній галузі.

В абзаці четвертому підпункту 3.2 пункту 3 Рішення від 1 листопада 2011 року № 15-рп/2011 Конституційний Суд України звернув увагу, що у специфіці захисту споживачів в контексті споживання товарів і послуг, зокрема, відзначається особливе ставлення до захисту дітей як найвразливішої категорії споживачів. З урахуванням їхньої особливої потреби у захисті та здоров'ї, держава зобов'язана надавати особливий захист та увагу стосовно якості та безпеки товарів і послуг, які вони споживають [4].

Це рішення визначає принциповий підхід до захисту прав споживачів, зокрема, дітей як особливо вразливої групи, і вказує на необхідність спеціальних нормативних вимог та заходів для захисту їхнього здоров'я та прав.

Висновки. Тому, враховуючи викладене вище і підтримуючи думку судді Конституційного Суду України Галини Юровської не погоджуємося, що «встановлення в законі абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій має бути розумно поєднане з наданням законом уповноваженому суб'єктові притягнення особи до юридичної відповідальності варіативності в питанні обрання санкції до правопорушника». На нашу думку, зважаючи на потребу у варіативності при

обранні санкцій, важливо також мати конкретно визначені санкції у законодавстві, що відповідають різним видам правопорушень. Це може надати чіткість і передбачуваність у встановленні відповідальності за порушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України. 28 червня 1996 р. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'ятсот дев'яносто другого року) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого)/ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
3. Рішення Конституційного суду України № 9-п(П)/2023 від 1 листопада 2023 року у справі № 3-53/2022(126/22). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/9_r_2_2023.pdf.
4. Окрема думка судді Конституційного Суду України Юровської Г.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України № 9-п(П)/2023 від 1 листопада 2023 року у справі № 3-53/2022(126/22). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/9_r_2_2023_0.pdf.